

УДК 338.43.02:336.363

М. В. Калінчик,

д. е. н., професор кафедри менеджменту, Полтавська національна аграрна академія

В. М. Лебідь,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту, Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка

К. О. Лисенко,

асистент кафедри менеджменту, Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка

АНАЛІЗ НАПРЯМІВ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

M. V. Kalinchyk,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Chair of Management of the Poltava Agrarian Academy

V. N. Lebid,

Ph.D. in Economics, docent, Chair of Management of Luhansk Taras Shevchenko National University.

K. O. Lysenko,

assistant, Chair of Management of Luhansk Taras Shevchenko National University.

ANALYSIS OF DIRECTIONS OF GOVERNMENT SUPPORT OF PRIVATE FARMS

У статті проведено аналіз політики зарубіжних країн щодо бюджетної підтримки фермерських господарств як заходу, що сприяє динамічному розвитку цієї форми господарювання. Показано, що фермерські господарства України можуть мати перспективи розвитку, в першу чергу, за умови їх захисту від неконтрольованої діяльності агрохолдингів.

The article analyzed the budgetary support of private farms in foreign countries as an measure that contributes to the dynamic progress of this form of management. It is shown that Ukrainian private farms may have prospects of development if they will be protected against uncontrolled activities of agricultural holdings.

Ключові слова: фермерські господарства, кооперативи, державна підтримка, агрохолдинги, ефективність.

Key words: private farms, cooperatives, government support, agricultural holdings, efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В Україні з початком реформування великі надії щодо вирішення продовольчої проблеми та зайнятості сільського населення покладалися на створення власниками земельних часток (паїв) фермерських господарств. Тому в різних концепціях, програмах, стратегіях і законодавчих актах передбачалася державна підтримка цієї форми господарювання. В останні роки обсяги бюджетної підтримки фермерських господарств скорочуються. Отже, постає запитання: як бути? Який механізм державної підтримки у розвинених країн визнано як найефективніший і який прийнятний для наших із соціально-економічної точки зору. І головне — яка перспектива розвитку фермерських господарств та сільської місцевості?

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

За роки реформування практично всі економісти-аграрники були причетні до паювання земель, дослідження проблем створення фермерських господарств, їх державної підтримки, обґрунтування переваг і перспектив розвитку різних форм господарювання тощо. В останні 3—7 років тільки обмежене коло науковців продовжують дослідження проблем подальшого розвитку фермерських господарств, а саме: Горьовий В.П. [1], Збарський В.К. [2], Молдаван Л.В. [3], Липчук В.В. [4], Гнатишин Л.Б. [5], Мармуль Л.О. [6], Лебідь В.М. [7] та деякі інші. Вони зазначають, що тільки за допомогою держави дрібні фермерські господарства можуть досягти конкурентних параметрів

виробництва і в подальшому будуть функціонувати самостійно на умовах самоокупності. Ефективними можуть бути також фермерські господарства навіть не оптимальних розмірів, але які запровадили різні кооперативні форми використання техніки та збуту продукції.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз основних тенденцій щодо державної підтримки у розвинених країнах та ефективності вітчизняного досвіду і як це впливає на розвиток фермерських господарств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ТА ОБГРУНТУВАННЯ ОТРИМАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Із початком аграрної реформи всі зусилля Уряду України були спрямовані на розподіл майна та землі колгоспів і радгоспів. Реформатори не брали до уваги необхідність проведення організаційних заходів, а саме створення власниками земельних часток (паїв) і фермерських господарств за допомогою держави різних кооперативних форм використання техніки й збуту продукції, що забезпечує у країнах світу ефективність фермерської діяльності. Там прагнуть до укрупнення дрібних підприємств, але тільки на інституціональній основі — законодавчого створення сприятливих умов, зокрема податкових. У світі не діє практика надання комусь значно більших земельних площ під кимось розраховані оптимальні розміри підприємства, а іншим — середній земельний пай із площ землі, що залишилася.

Власник дрібного фермерського господарства не в змозі купити землю через відсутність коштів, особливо після підвищення ціни землі до 20 тис. грн за 1 га. Зростання темпів контролювання часток сільськогосподарських земель різними великими компаніями, як зазначає академік НААН України В.Г. Андрійчук, пов'язано з їх стратегічною метою — стати власниками нині орендованих земель після скасування мораторію на продаж сільськогосподарських ділянок. Консолідація паїв у масиви землі забезпечується правом на оренду 1 га ріллі, яке у Київській та Черкаській областях коштує 500—550, у Полтавській — 300—350 дол. США [8, с. 5]. Водночас за незначного розміру орендної плати (250—500 грн. за 1 га ріллі) оренда землі недоступна для більшості сільськогосподарських підприємств і особливо фермерських господарств. Як стверджують експерти, навіть найпотужніший агрохолдинг "Укрлендфармінг" (532 тис. га землі) отриманий у 2012 р. чистий прибуток (542 млн дол. США), ймовірно,

спрямує на нову хвилю поглинань агропідприємств в Україні та розвиток необхідної для нарощування експорту зерна інфраструктури [9]. На запитання членів російської делегації, чи є таких розмірів (20—100 тис. га) латифундії у США, професор економіки Пенсільванського університету Лу Мор відповів, що можливо є 2—3 підприємства, але в основному це ранчо — випасання худоби (скелі, пасовища, непридатні для інтенсивного використання землі тощо) [10].

Аналіз показує, що кооперативне використання техніки або її оренда забезпечує прибутковість навіть за невеликих розмірів фермерських господарств. Наприклад, німецький фермер Ганс Венцль обробляв 150 га землі на орендованій техніці, адже придбання власного трактора було не рентабельним. У Німеччині, за його словами, "забагато фермерів і замало землі" [11]. Для країн Заходу цей момент має ключове значення. Сотні років у них існує капіталізм і стільки ж років існують невеликі за розмірами господарства, наприклад, від 4 га у Греції, 16 — у Німеччині, до 70 га — у Великобританії [12, с. 75—78]. Законодавча база і система державної підтримки побудована таким чином, що ніхто з великим капіталом не в змозі організувати агрохолдинг шляхом витіснення фермерів із сільської території та її обезлюднення. В Україні сім'я володіє земельними частками (паями), які практично знаходяться у межах розмірів ферм країн ЄС. Тільки у них за капіталістичних відносин фермери соціально захищені, особливо від бажаючих їх "обезземелити", а у нас за капіталізму із соціальним обличчям є вже агрохолдинги, які володіють 100—500 тис. га орних земель. Згаданий німецький фермер, який в Україні орендує більше 2,5 тис. га землі, задоволений, що українців не вчать основ аграрного бізнесу, тому вони з легкістю здають землю в оренду, стають безробітними і живуть в основному на пенсії, соціальної допомоги тощо.

У державній фінансовій підтримці існують певні закономірності: чим більше сільськогосподарських угідь припадає у розрахунку на жителя та середнього розміру фермерські господарства в країні, тим нижче рівень фінансової підтримки. Наприклад, в Австралії і Новій Зеландії, де середній розмір фермерських підприємств становить 2,5—3,5 тис. га сільськогосподарських угідь, державні субсидії складають лише 2—4 % до одержаного ними доходу, а в Японії (0,03 га ріллі на жителя при розмірі ферм 2 га ріллі) державні дотації досягають 80 % [13].

В Україні перш ніж вирішувати питання про бюджетні дотації в аграрному секторі економіки, необхідно дати відповідь на запитання: що ми будемо? І чи держава захищатиме власність фермерів і селян від бажань латифундистів розширювати свої володіння за їх рахунок? Від цього формується стратегія розвитку кожного фермерського господарства. Якщо немає впевненості щодо перспектив навіть на ближчі 1—5 років, то фермерські господарства як форма господарювання в Україні зникне. Чому, наприклад, немає латифундій у США? Невже в цій країні такі бідні бізнесмени в інших галузях і у них немає коштів, щоб купити хоча б декілька гектарів фермерської землі? Там чітко прописані закони щодо функціонування фермерських господарств, їх державної підтримки і суворого додержання законодавства тощо. Тобто, на далеку перспективу розроблена стратегія розвитку як самої держави, так і галузі сільського господарства. Шлях до успіху сільського господарства США — доведення будь-якого нового починання до логічного кінця на основі ретельного аналізу вченими, чиновниками, експертами, фермерами тощо позитивних і негативних його сторін та якісної оцінки результатів вивчення [14, с. 164—165].

На відміну від США Україна за 22 роки реформування неодноразово змінювала вектор стратегій розвитку аграрного сектора економіки — від великих підприємств до господарств населення і в кінцевому підсумку — до надвеликих підприємств. Відповідно змінювались стратегія розвитку і система державної підтримки сільського господарства. Так, відповідно до мети реформування, постановою Кабінету Міністрів України від 31 травня 1995 р. № 381 передбачалися додаткові заходи щодо підтримки розвитку особистих підсобних господарств громадян і фермерських господарств, а Українська академія аграрних наук і Мінсільгосппрод мали постійно висвітлювати досвід їх роботи [15]. Ще у проекті Програми діяльності Кабінету Міністрів України на 1998 р. для розв'язання невідкладних завдань в агропромислому комплексі пропонувалося забезпечити державну фінансову підтримку вітчизняного товаровиробника, зокрема, фермерських та особистих підсобних господарств [16, с. 41] і зовсім не згадано про державну підтримку великих сільськогосподарських підприємств. Так само у проекті Національної програми розвитку сільськогосподарського виробництва України на 1996—2005 роки передбачалося, що тільки фермерським господарствам та їх кооперативам надаватиметься

право участі в реалізації проектів іноземними інвестиціями та програм технічної допомоги [17, с. 14]. Проте з роками вектор реформування почав змінюватись і вже у пропозиціях Міністерства аграрної політики України щодо структури розділу "Аграрна політика держави" проекту програми діяльності Кабінету Міністрів України на 2003—2004 рр. одним з основних орієнтирів і ключових завдань Уряду визнано стимулювання інноваційних засад розвитку великотоварного сільськогосподарського виробництва, запровадження науково обґрунтованого його розміщення за природно-економічними зонами [18, с. 2—6]. Згідно з останньою програмою національного проекту "Відроджене скотарство" із трьох шляхів його реалізації (залишити як є; розвиток фермерського сектора виробництва; вдосконалення існуючих форм і способів державної підтримки розвитку галузі та підвищення її інвестиційної привабливості з метою концентрації державних ресурсів і коштів на пріоритетних напрямках розвитку галузі, формування ефективної цінової, фінансово-кредитної та бюджетної політики) передбачено реалізувати останній — третій напрям як найбільш ефективний з точки зору забезпечення беззбиткового виробництва продукції скотарства за різних форм господарювання й розвитку великотоварного спеціалізованого виробництва [19, с. 11—12]. Слід визнати, що одним з основних напрямів державної підтримки щодо відродження скотарства названо розвиток фермерських та особистих селянських і домогосподарств [19, с. 14], але в заходах щодо фінансової підтримки відсутні пояснення.

Наслідки великотоварного виробництва, що в основному спеціалізується на екстенсивному виробництві продукції рослинництва практично без затрат праці, нам зараз відомі — масове безробіття на селі. Нагадаємо, що після Другої світової війни основним критерієм усіх реформ у багатьох країнах було забезпечення повної зайнятості населення завдяки структурній перебудові, за якої міжгалузеві зв'язки в ланцюгу від ресурсного постачання до реалізації виробленої продукції забезпечували максимальну зайнятість населення і зарплатомісткість виробництва. Такого завдання, як обезземелення селян і створення холдингів, законодавчими актами України щодо проведення аграрної реформи, не передбачено.

Після двох десятків років реформування невтішний висновок зробили економісти-аграрники щодо перспектив фермерства: у 2008 р. порівняно з 1990 р. "фермерські господарства

Таблиця 1. Залежність ефективності діяльності фермерських господарств від розміру державної підтримки в розрахунку на 1 га ріллі, 2011 р.

Групи за розміром державної підтримки в розрахунку на 1 га ріллі, грн.	Кількість господарств, од.	Розмір господарства, га	Дотації на 1 га землі, грн.		Інвестиції на 1 га землі, грн.	Прибуток на 1 га землі, грн.
			всього	у т.ч. тваринництва		
0	30281	68	5	0	303	584
0,1–50	143	237	24	2	284	338
50,1–100	139	241	74	6	187	301
100,1–200	322	307	149	3	256	473
200,1–300	330	295	245	3	390	697
300,1–450	345	337	360	6	453	1010
450,1–600	243	278	501	9	724	1280
600,1–750	145	291	647	18	861	1675
750,1–1000	139	298	838	14	843	2175
1000,1–1500	131	195	1153	101	949	3111
1500,1–3000	114	157	1866	89	1640	3848
3000,1–10000	50	72	4410	573	3566	5769
Більше 10000	46	32	13881	4453	5673	15125
У цілому	32428	82	109	6	360	717

різко зменшили виробництво валової продукції" (на 57 %) проти того рівня, який забезпечували на цих землях сільськогосподарські підприємства [20, с. 10]. При цьому тенденція щодо зникнення сільськогосподарських підприємств і передачі власниками паїв своїх земельних часток холдинговим структурам визнається як позитивна, адже забезпечується приріст продукції рослинництва і прискорення розвитку тваринництва [20, с. 8]. Тоді як учені Інституту прогнозування НАН України висловлюють протилежну думку: "Із зростанням доходів агрохолдингів, зернотрейдерів, переробних підприємств, інших представників агробізнесу посилюється фінансове знекровлення сільського сектору суспільства, вичерпується потенціал його розвитку, саморозвитку сільських громад, а деградація його окремих сегментів сягає загрозливого рівня" [21].

Український державний фонд підтримки фермерських господарств (державна бюджетна установа, що виконує функції з реалізації державної політики щодо фінансової підтримки становлення й розвитку фермерських господарств) надає державну підтримку фермерським господарствам. Проте щороку рівень державної підтримки фермерів скорочується. На 2013 р. державним бюджетом передбачено асигнування в обсязі 27,9 млн грн. [22], або менше 30% від рівня, зафіксованого в державному бюджеті на 2012 рік [23]. Якщо в динаміці спостерігається скорочення рівня державної підтримки, то в просторовому виміру справи не кращі (табл. 1).

Як видно із даних таблиці, із 32428 фермерських господарств (звітують за формою № 2-ферм) тільки 6,6 % з них одержали державну

підтримку, а більше 1 тис. грн. на 1 га землі — тільки 1,1 %. Характерно, що розмір державної підтримки зростає у більш ефективних господарствах, які також нарощували розмір капітальних інвестицій у розрахунку на 1 га землі. Тобто система державної підтримки побудована таким чином, що вона більшою мірою сприяє розвитку багатого ефективніших підприємств, ніж тих, які її потребують.

Одночас в інших країнах, навпаки, підтримують дрібні господарства. Так, у Франції не дотують і не надають пільгових кредитів великим птахофермам та молочним фермам, де концентрація корів перевищує 60 голів [24]. Дрібні підприємства одержують дотації за умови розробки ними планів виходу на конкурентні параметри ви-

робництва. У країнах ЄС субсидуються проекти з модернізації молочних ферм: оплата частини відсотків за кредит, субсидування за директивами про модернізацію тощо [25]. У США дрібні фермерські господарства не ліквідовують, а імплантують в кластери — вони надають послуги великим фермам: забезпечують кормами, ремонтним молодняком, утилізують органічні добрива, відгодовують бичків тощо. Тобто в середовищі кластера дрібні фермерські господарства знайшли своє місце у виробництві з урахуванням соціальних і екологічних чинників [26, с. 5—12]. Наприклад, для найбільшої молочної ферми в США "Emerald Dairy, LLC" на 2400 корів із середнім надоєм 13250 кг молока на рік, створеної на середній за розмірами фермі, близькі й далекі фермери-сусіди постачають кукурудзу, сою, люцернові корми (на загальну суму 1,4 млн дол.). Увесь молодняк, отриманий при отеленнях, в 1—2-денному віці продається фермерам по 100 дол. США за теля. Навколишні фермери вирощують і реалізують бичків на фідлоти, а теличок дорощують і продають знову фермі вже тільними (7,5 міс.). За відсутності достатньої кількості земель новостворена ферма із гноєховищ вивозить органічні добрива на 770 га земель фермерських господарств-сусідів [14, с. 150—151]. Створення потужного підприємства, що гарантує низькі виробничі витрати, залишило для колишніх власників маленьких ферм єдину альтернативу — зайнятися іншим бізнесом або стати компаньйоном цієї високо механізованої молочної ферми [14, с. 146—153].

Якщо у США законодавчі акти захищають дрібних фермерів, то в Канаді законодавчі й організаційні заходи сприяють консолідації

капіталу та виробничих потужностей у кооперативній мережі, в якій переважно об'єднанні первинні виробники-фермери [27, с. 158]. Тобто закони у країнах світі передбачають підтримку розвитку сільської місцевості й населення, яке там проживає. Бізнес адаптується до законодавчого поля, результатом чого є як зростання прибутковості інвесторів, так і жителів (насамперед — фермерів), що його оточують, внаслідок розвитку інтеграційних зв'язків.

Орієнтація на державну підтримку лише прибуткових підприємств є протилежною до заходів, здійснюваних в Європі, США, Канаді тощо. Уряд і Міністерство аграрної політики та продовольства України повинні законодавчо створювати конкурентне середовище і за рахунок системи організаційно-фінансових заходів не допускати збитковості сільськогосподарської діяльності. Адже, наприклад, збитковість сільськогосподарських підприємств із початком реформування була наслідком втрати російських ринків (катастрофічне скорочення попиту), а не безгосподарності управлінців. Звідси випливає логічний висновок, щоб ефективно фінансово підтримувати фермерські господарства, необхідно чітко визначити напрями грошових потоків із бюджету — на створення кооперативів для технічного та збутового забезпечення підприємств певних розмірів і спеціалізації або ж сприяти закупівлі технічних засобів конкретним підприємством певних розмірів, за яких воно за допомогою державної підтримки досягне конкурентних параметрів. За нашими розрахунками фермерському господарству тільки за розміру 150 га рідко доцільно закупити один трактор. Ефективними стануть фермерські господарства розміром 10—150 га, якщо за допомогою держави буде створено кооператив із використання техніки. Нами зроблено варіантні розрахунки потреби в інвестиціях для різних за розмірами фермерських господарств, які спеціалізуються на виробництві продукції, із визначенням стратегії: користуватися кооперативною технікою чи краще її придбати [28]. Тобто бюджетна підтримка має бути науково обґрунтованою з чітко розробленим бізнес-планом виходу на конкурентні параметри виробництва фермерського господарства або кооперативів із використання техніки та збуту продукції. Тоді державна підтримка буде визначеною за обсягом і роками на перспективу до завершення організаційно-технічного забезпечення загальної системи виробництва конкретного фермерського підприємства. Покищо вітчизняна наука рекомендує Уряду і Міністерству аграрної по-

літики та продовольства України почати відновлювати діяльність великих сільськогосподарських підприємств.

Постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2010 р. № 900 [29] передбачено часткове відшкодування суб'єктам господарювання до 50 % вартості завершених у 2009—2012 роках етапів будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, у яких за проектом має утримуватися не менш 500 голів великої рогатої худоби (не більше 30 тис. грн у розрахунок на одну голову). З огляду на великий перелік документів, який мають подавати конкурсній комісії суб'єкти господарювання, та дрібні розміри фермерських господарств можна зробити висновок, що фермерські господарства не зможуть скористатися цією допомогою. Більше того, тільки 457 фермерських господарств (або 1,4 %) у 2011 р. займалися молочним скотарством, а утримували понад 100 корів — тільки 83 господарства. Навіть з цих 83 господарств у 2011 р. кожне з них не одержувало прибутку при виробництві молока більше 200 тис. грн за рік, а в цілому по господарству — не більше 850 тис. грн., що недостатньо, щоб будувати ферму з вартістю скотомісця 4—10 тис. дол. США і потім чекати компенсації.

Для того щоб переконатися, чи справедливо ми залишили осторонь від державної допомоги результат активного довготривалого реформування аграрного сектора економіки — фермерські господарства, звернемося до історії. У країнах Європи, США, Канади тощо 50—60 років тому також функціонували прибуткові та збиткові фермерські господарства. Проте з появою великих електронних обчислювальних машин (ЕОМ) уряди країн, а також фермерські кооперативи сприяли створенню обчислювальних центрів, розрахунки яких дозволяли оперативно дати відповідь: "чи є інші можливості ведення господарства?" Наприклад, результатом функціонування Баварського об'єднання за контролем сільськогосподарського виробництва (м. Мюнхен) для галузі молочного скотарства з використанням ЕОМ формувалися щомісячні відомості по кожній фермі та по кожній корові за таким колом показників: середній надій від корови за добу, жирність молока; рекомендації щодо оптимальної норми концентрованих кормів до основного корму (сіна, силосу тощо); вартість одержаної продукції; обґрунтування необхідності вибракування окремих корів тощо [30, с. 66—67]. Результатом діяльності обчислювального центру в 50—60 роках минулого століття в зоні його діяльності було підвищення молочної продуктивності корів більш як удвічі,

оплати корму — у 1,5 рази, що в підсумку підвищило конкурентоспроможність як кооперативних об'єднань зі збуту молока, так і кожного фермерського господарства [30, с. 68—69]. Внаслідок такої інтегрованої діяльності фермерів і обчислювальних центрів економіко-технологічні параметри фермерських господарств стали практично однаковими без великої варіації за ефективністю. Планово-економічні розрахунки з оптимізацією господарської діяльності ферм, їх структури та територіального розміщення виробництва тощо проводили спеціальні відділи в Міністерстві сільського господарства, університетах, приватних фірмах, успішно реалізовувалися конкретними підприємствами і ставали взірцем для поширення досвіду. У цьому випадку різко знижувалася кількість збиткових фермерських господарств.

В Україні обчислювальні центри таких розрахунків не проводять — їх із початком аграрної реформи в кожній області ліквідували, включаючи центральний — Український проектно-технологічний центр інформаційно-аналітичного забезпечення сільського господарства (УПТЦ "Агропромсистема"). Власники земельних часток (паїв) залишилися сам-на-сам із проблемами організації кооперативів, визначення конкурентних параметрів фермерських підприємств, вибору спеціалізації виробництва відповідно до швидкозмінного в часі та просторі світового попиту на продукти харчування тощо. Досі не вирішено питання про створення дієвої дорадчої служби на всіх рівнях управління. Функціонування її за рахунок іноземних фінансових донорів припинилося з часом закінчення строку договорів. Відсутність щоденної консультаційно-інформаційної допомоги на старті зародження ринкових відносин могла призвести до єдиного результату — сприяння створенню не 10 тис. великих підприємств або фермерських господарств, а декількох десятків холдингів. На щось інше важко було сподіватися за відсутності передбачуваної державою структури організації перспективних форм господарювання з урахуванням інтересів усіх власників земельних часток (паїв) і, в першу чергу, тих, хто проживає в сільській місцевості.

ВИСНОВКИ

Державна підтримка розвитку фермерських господарств має відповідати стратегії розвитку аграрного сектора економіки. Протистояти поглинанню холдингами не в змозі навіть великі сільськогосподарські підприємства, які опинилися в зоні їх інтересів. Адаже холдинги забезпечують вищий рівень орендної плати, ніж фермерські господарства, які ще не повністю

сформувалися. Тому бюджетна допомога навіть у великих розмірах у розрахунок на 1 га ріллі не є гарантією щодо перспектив розвитку фермерських господарств.

Країни світу, на відміну від України, фінансово підтримують дрібні фермерські господарства або кооперативи, з тим, щоб вони досягли конкурентних параметрів виробництва відповідно планів стратегічного розвитку й могли функціонувати без державної допомоги. Одним з основних чинників у досягненні високої ефективності фермерів розвинених країн у 50—60 роки минулого століття було створення кооперативних фермерських обчислювальних центрів, які швидко могли запропонувати варіанти ведення господарства в існуючому ринковому й організаційному середовищі. Відновлення такої мережі обчислювальних центрів у нашій країні, в яких буде зосереджена інформація по всіх сільськогосподарських підприємствах, працюватимуть спеціалісти-технологи та спеціалісти з економіко-математичного моделювання мікро- і макропроцесів, сприятиме вирішенню проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, підтримки їх у конкурентному середовищі та формуванню стратегії розвитку підприємств із варіантами максимальної ефективності державної бюджетної підтримки.

Література:

1. Горьовий В.П. Фермерство України: теорія, методологія, практика: моногр. / В.П. Горьовий. — К.: ННЦ ІАЕ, 2007. — 540 с.
2. Збарський В.К. Ефективність функціонування фермерських господарств: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В.К. Збарський, В.П. Горьовий, А.М. Артеменко; за ред. В.К. Збарського. — К.: ННЦ "Інститут аграрної економіки, 2008. — 450 с.
3. Молдаван Л.В. Форми господарювання в аграрному секторі України в умовах глобалізації / Л.В. Молдаван // Економіка АПК. — 2010. — № 1. — С. 13—17.
4. Липчук В.В. Стан, проблеми та шляхи покращення технічної забезпеченості фермерських господарств: моногр. / В.В. Липчук, О.С. Прокопишин, Л.Б. Гнатишин. — Львів: Сполом, 2012. — 224 с.
5. Гнатишин Л. Конкурентоспроможність фермерських господарств у системі відтворення їх виробничого потенціалу / Л. Гнатишин // Аграрна економіка. — 2011. — Т. 4. — № 1—4. — С. 9—15.
6. Мармуль Л.О. Ефективність підприємницької діяльності фермерських господарств:

моногр. / Л.О. Мармуль, О.Л. Гальцова. — К.: ННЦ ІАЕ, 2006. — 204 с.

7. Лебідь В. Проблеми розвитку фермерських господарств в Україні / В. Лебідь // Аграрна економіка. — 2011. — Т. 4. — № 1—4. — С. 130—134.

8. Андрійчук В.Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. — 2009. — № 2. — С. 3—9.

9. Гошовська З. Скільки заробили українські агрохолдинги [Електронний ресурс] / З. Гошовська. — Режим доступу: <http://www.agrotimes.net/sklki-zarobili-ukrayinsk-agroholdingi.html>

10. Драганчик М. Сельское хозяйство США [Електронний ресурс] / М. Драгайчик. — Режим доступу: http://www.farmer-business.info/view_post.php?id=1

11. Тейзе Є. Україна очима німецького фермера: я щасливий тут, на Черкащині! [Електронний ресурс] / Є. Тейзе. — Режим доступу: <http://www.dw.de/%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%15255906-1>

12. Гайдуцький П.І. Відродження МТС (Організація машинно-технологічних станцій в ринкових умовах) / П.І. Гайдуцький, М.Г. Лобас. — К.: НВАТ "Агроінком", 1997. — 508 с.

13. Сельское хозяйство США. Коллекция фактов [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.isramir.com/content/view/5953/169/>

14. Черняков Б.А. Американское фермерство: XXI век / Б.А. Черняков. — М.: Художественная литература, 2002. — 400 с.

15. Постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 1995 р. № 381 "Про додаткові заходи щодо підтримки розвитку особистих підсобних господарств громадян і селянських (фермерських) господарств [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/381-95-%D0%BF>

16. Програма діяльності Кабінету Міністрів України. — К.: КМУ, 1997. — 68 с.

17. Національна програма розвитку сільськогосподарського виробництва України на 1996—2005 роки (проект). — К.: Мінагрополітики, 1995. — 168 с.

18. Інформаційні матеріали для учасників Всеукраїнської наради з питань стратегії розвитку аграрного сектора. — К.: Мінагрополітики, 2003. — 118 с.

19. Національний проект "Відроджене скотарство" [Міністерство аграрної політики та продовольства України; Національна академія аграрних наук України]. — К.: ДІА, 2011. — 44 с. — Режим доступу: <http://www.uaan.gov.ua/sites/default/files/skotar.pdf>

20. Саблук П.Т. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення) / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. — 2009. — № 12. — С. 3—13.

21. Прокопа І. Яка модель агросектора необхідна Україні? [Електронний ресурс] / І. Прокопа, О. Бородіна // Дзеркало тижня. Україна. — № 18. — 18 травня 2012. — Режим доступу: http://www.farmer.co.ua/news/?id=&action=view&f_no=292

22. Державна підтримка фермерських господарств [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/3720>

23. Бюджет 2013: удар по системі державної підтримки в АПК [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://selpu.info/?p=633/>

24. Коробейников М. Зарубежная практика кредитования сельского хозяйства и ее позитивное использование в условиях современной России [Електронний ресурс] / М. Коробейников. — Режим доступу: <http://www.creditcoop.ru/index.php?option=comcontent-&view=article&id=108:agro-practice&catid=34:countries>

25. Мелюхина О.Г. Молочное хозяйство капиталистических стран (проблемы организации и государственного регулирования продуктового подкомплекса) [Обзорная информация] / О.Г. Мелюхина, И.Б. Гусева. — М., 1986. — 86 с.

26. Черняков Б.А. Роль и место крупнейших сельскохозяйственных предприятий в аграрном секторе экономики / Б.А. Черняков // Достижения науки и техники АПК. — 2001. — № 6. — С. 5—12.

27. Нагорный В.Д. Сельское хозяйство Канады. Корни успеха / В.Д. Нагорный. — Москва-Майкоп: ООО "Качество", 2004. — 328 с.

28. Лисенко К.О. Оптимізація розмірів фермерських підприємств в рослинництві // Ефективна економіка. — 2013. — № 5. — 18 с. — Режим доступу: <http://www.ekonomu.nauka.com.ua>

29. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткового відшкодування суб'єктам господарювання вартості" (з доповненнями) від 4 жовтня 2010 р. № 900 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/900-2010-%D0%BF>

30. Кравченко Р.Г. Экономико-математические методы в управлении и планировании сельского хозяйства / Р.Г. Кравченко. — М.: Колос, 1970. — 160 с.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2013 р.